

Közösségben közösségért

Tanulmányok Kiss András születésének századik évfordulójára

Közösségben közösségért

Tanulmányok
Kiss András
születésének századik évfordulójára

Szerkesztette
FLÓRA ÁGNES, PAKÓ LÁSZLÓ

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Történettudományi
Intézet**

Kolozsvár–Budapest
2023

A kötet előkészítését és megjelenését támogatták:

Nemzeti
Kulturális
Alap

BETHLEN GÁBOR
Alap

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
NKFIH K 139281 „Az Erdélyi Fejedelemség kormányzat-
és jogtörténetének forrásai” c. projekt
MTA HTMKNP „Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori
történetéhez” c. alprogram

© Szerzők, 2023

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2023

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2023

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület és
a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Bíró Annamária
Balogh Balázs, Molnár Antal

Korrektúra: András Zselyke
Műszaki szerkesztés: Virág Péter
Borítóterv: Angyal Olívia

A borító hátoldalán és a kezdőlapon lévő Kiss András-portrékat
Kovács Zoltán készítette 1982. szeptember 28-án.

Nyomdai munkálatok: Idea nyomda, Kolozsvár
Felelős vezető: Nagy Péter

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Közösségben közösségért : tanulmányok Kiss András születésének századik évfordulójára / szerkesztette:

Flóra Ágnes, Pakó László. - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület ; Budapest : Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-606-739-244-9

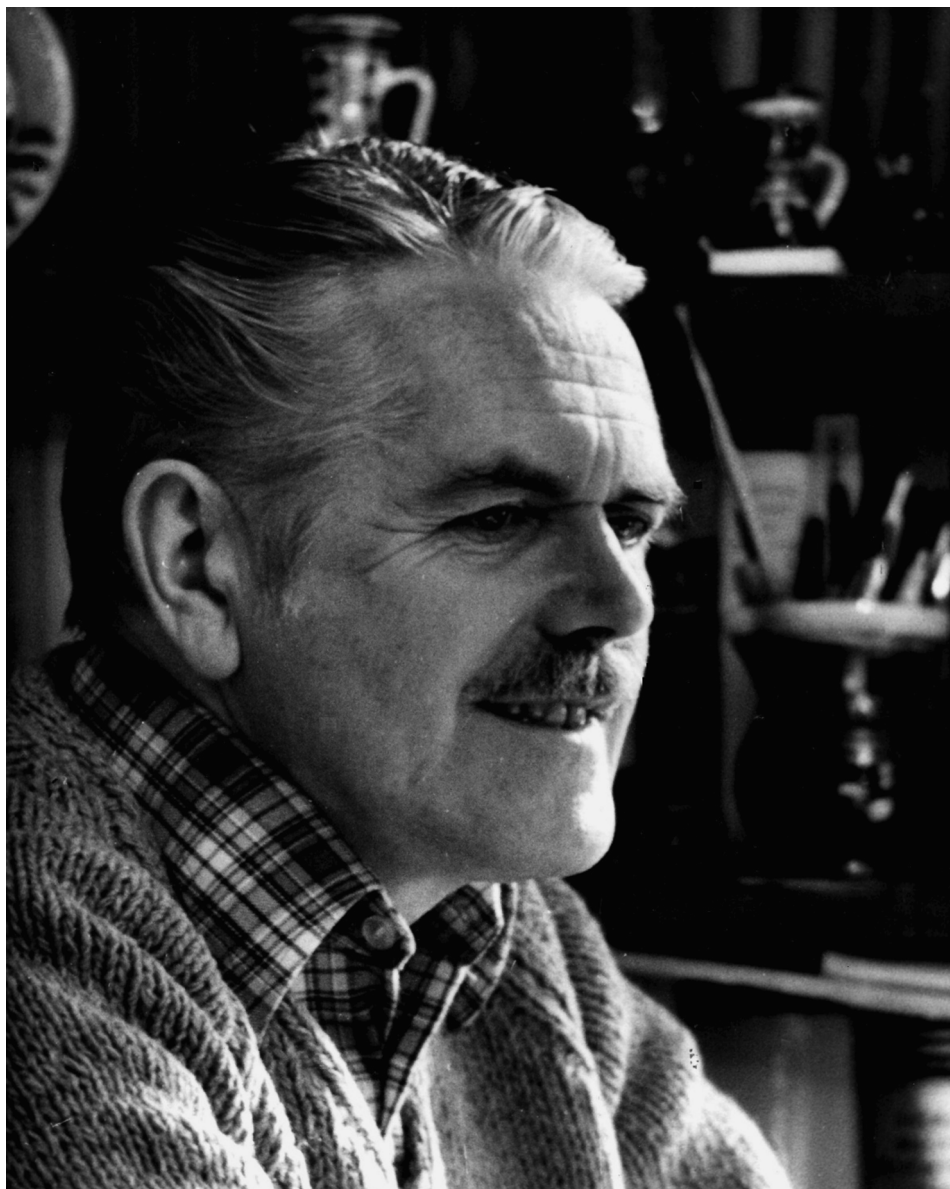
ISBN 978-963-416-409-8

I. Flóra, Ágnes (ed.)

II. Pakó László (ed.)

94

929

Kiss András

Kiss András
(1922–2013)

A kora újkori kolozsvári jogügyigazgatók perindítási hatásköréről**

Harmadéves egyetemi hallgatóként ismertem meg Kiss Andrást, az ő hatására kezdtem érdeklődni Kolozsvár kora újkori története iránt, és kezdtem el foglalkozni a városi jogügyigazgatók intézményének a kutatásával is. Így, az emléket és munkásságát felidéző jelen kötetben, a címben jelzett kérdéskör tüzetesebb megvizsgálása által remélem, hogy méltó emléket állíthatok szakmai életutam elindítójának és egyik első pallérozójának.

Kiss András hívta fel elsőként a figyelmet a kolozsvári jogügyigazgatók intézményére, de tevékenységüket csupán pár mondatban vázolta: „A 16. század végétől két direktor működött, akik a városi törvényszék előtt folyó bűnvádi perekben a vádat képviselték, és számadást vezettek e pereik költségéről, illetve azokról a javakról, amelyek az utód nélkül elhunyt vagy elítélt személyekről a városra szálltak, és amely javaknak a megszerzése szintén az ő hatáskörükbe tartozott”.¹ Egy későbbi cikkében a városi közbírási pertípusok megjelenése kapcsán újabb alapvető megállapításokat tett: „A kolozsvári főbíró és királybíró, illetve a városi tanács előtt tárgyalta büntetőpereket a 16. század közepén a vádeljárás jellemzi. Eszerint a bíróság még súlyos büntetőügyekben is csak a vádló (rendszerint a sértett fél) kezdeményezése és bizonyítékai alapján ítélezik. (...) Az 1580-as évektől a város már közbírásként, prokurátorai útján képviseli a vádat, majd a századforduló táján, feltehetően az Ígyártó György prokurátorsága idején elköve-

* Pakó László (1980), PhD, történész, Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézete, Kolozsvár, pako.laszlo@eme.ro

** A tanulmány elkészültét az MTA HTMKNP „Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez” c. alprogram támogatta. A munka során végig támaszkodhattam munkatársam, Bogdándi Zsolt segítségére, amit ezúton is köszönök.

¹ [Kiss András]: *Primăria municipiului Cluj-Napoca*. In: *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Cluj*. II. București 1985. 64, 133.

tett visszaélések kiküszöbölésére a vádat a százférfiak által választott direktorok képviselik”.²

Két lényegretörő és mondanivalójában ma is helytálló mondat, melyek jelzik, hogy Kiss András felismerte az intézmény jelentőségét, és – amint beszélgetéseink közben többször említette – többeknek szorgalmazta is a téma feldolgozását. Ilyen előzmények után kezdtem foglalkozni a kolozsvári jogügyigazgatók – a forrásokban használt megnevezésükön a *direktorok*, latinul *directores causarum* – intézményének a történetével. Az ünnepelt 90. születésnapjára készült tanulmányban összefoglaltam azokat az adatokat, amelyek az intézmény megjelenésének és első másfél évtizedének a történetéről addig összegyűltek.³ Azt követően a 17. század első felének direktori számadáskönyvei alapján⁴ számba vettem azokat a feladatokat, amelyek a direktorokra hárultak az utód nélkül elhunyt városiaktól maradt vagy végrendeletben a városra testált javaknak a megszerzése és kezelése terén.⁵ Habár egy ilyen megemlékezéshez igazán méltó az lenne, ha a kolozsvári direktori intézmény kora újkori történetének tömör és átfogó feldolgozását nyújthatnám, erre sajnos még nem vállalkozhatom. Mivel azonban maga az ünnepelt volt leginkább tisztában a feldolgozandó források mennyiségével, késlekedésemet vélhetően ő értené meg legjobban.

A fenti írások megállapításaira támaszkodva lássuk, hogy napjainkig mit sikerült kideríteni az intézmény működéséről. A „két város causájának directori avagy inquisitores malefactorum” 1584-től jelennek meg a forrásokban. Kezdetben a város szolgálatába fogadott prókátorokkal osztoztak a közvádloi szerepen, de a városi közgyűlés egy 1587. márciusi, a feladatköreiket pontosabban szabályozó határozatát követően, az 1590-es évektől a közvadás perekben a kezdeményezés az ő kezükbe ment át.

Ezen, a nem túl részletes helyhatósági határozaton kívül más kora újkori instrukciójukat (egyelőre) nem ismerjük. A százférfiak egy 1606. január végi ha-

² Uő: *Ante Claram Bóci. (Egy 1565-beli ismeretlen kolozsvári boszorkányper)*. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keszérű Bálint tiszteletére*. Szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keszérű Gizella–Ötvös Péter. Szeged 1997. 290.

³ Pakó László: *A városi közügyigazgatók (direktorok) Kolozsvár 16. század végi bírósági gyakorlatában*. Erdélyi Múzeum LXXIV(2012). 3. sz. (a továbbiakban Pakó: *A városi közügyigazgatók*). 88–102.

⁴ Kiadásairól és bevételeikről a direktorok évente készítettek részletes, illetve kivonatos – a kiadásokat és bevételeket csak főbb tételeikben összegző, parciálisnak nevezett – elszámolásokat. Az első ilyen feljegyzések 1590-ből valók, és az általam áttekintett, 1660-ig terjedő időszak 45 évéből mindkét típusú számadás fennmaradt, 5 évből csak a részletes, 15 évből csak a parciális, 6 évből pedig semmi, mint ahogy az 1584–1589 közötti hat évből sem.

⁵ Pakó László: *A kolozsvári jogügyigazgatók és a városi vagyon védelme (1584–1660)*. In: *Cluj–Kolozsvár–Klausenburg 700. Várostörténeti tanulmányok*. Főszerk. Lupescu Makó Mária. Kolozsvár 2018 (a továbbiakban Pakó: *A kolozsvári jogügyigazgatók*). 379–387.

tározata ugyan megjegyezte, hogy a bíró és az esküdtek tanácsa adjanak az újonnan választott direktoroknak olyan instrukciót, amely szerint azok eljárhatnak,⁶ de itt vélhetően nem egy új instrukcióra kell gondolnunk. Az 1618. februári direktorválasztást követően is hallunk a direktorok instrukcióiról: a százférfiak megbízták a városi főbíró és az esküdt tanácsot, hogy az újonnan megválasztott direktorokat eskessék fel a tisztségre, és adjanak nekik instrukciót, figyelmeztetve őket azok szigorú betartására.⁷

A városi közbírói tisztséget két személy töltötte be, őket a százférfiak tanácsa évente választotta saját tagjai közül. Egyik a magyar, másik a szász nációt képviselte. Megbízásuk egy évre szólt, de gyakran akár többször is hosszabbították a tisztségviselési időt. A város bíraskodási gyakorlatára kifejtett hatásukról a 16. század végének vonatkozásában azt állapíthattuk meg, hogy figyelmük az emberi élet és testi épség, a család és az erkölcs, illetve a város és lakóinak vagyona ellen elkövetett bűncselekményekre irányult. Ezzel párhuzamosan, minthogy Báthory István 1575-ös oklevele engedélyezte, hogy a magvaszakadt városiak jainak a városra és ne a kincstárra szálljanak, a direktorok hatásköre az ilyen, továbbá a végrendeletileg a városra hagyott vagyonrészek felderítésére, megszerzésére és kezelésére is kiterjedt.⁸

A direktorok perindítási hatásköréről és a városi közbíró perek megindulásának körülményeiről eddig kevés szó esett a szakirodalomban. A kérdésről a százférfiak fent említett 1587-es határozata a következőképpen szól: „Ha mely személyhez bizonyos sorok értetődnek az bűnnek megcselekedésében, azokat citáltják, sőt jobbadon értekezvén az bűnről, meg is fogtathassák személyválogatás nélkül. Mindenekkel jámbor szomszédokkal ellenek bizonyítsanak, és, az privilégium szerint,⁹ ha hét egyenes bizonyosság megyen valakire, azt az ő érdeme szerint

⁶ 1606. január 28. „Kérik őkegyelmek bíró uramat tanácsjával, hogy mind az vásárbíráknak való instructiót készítesse el, s mind penigh az két Directoroknak és úthcsinálóknak aggyanak instructiót, kihez képest járjanak el hivatalokban.” Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), R 374. Kolozsvár városra vonatkozó iratok, II. sorozat, I. kötet, IIa. csomag, 3^v.

⁷ 1618. február 3. „Bíró uram és tanácsjul őkegyelmek hívassák őket, és ennek az tisztnek gondviselésére az elébbi mód szerint eskettessék meg őket. Amellett az instructiót adgyák kezekben, és injungállják serio [ti. parancsolják meg szigorúan], hogy az instructió tartása szerint tisztokban szorgalmason járjanak ell.” Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára (a továbbiakban RNL KML), Kolozsvár város levéltára (KvLt), Tanácsulési (közgyűlési) jegyzőkönyvek (a továbbiakban KvTanJk) I/6. 253.

⁸ Lásd a 3. és az 5. jegyzeteket.

⁹ Lásd az 1578. márciusi, a fejedelem által is megerősített kolozsvári helyhatósági szabályrendeletet, amelyben a város előljárói az ország törvényeihez igazították a paráznak és más gonosztevők büntetéséről szóló korábbi szokásaikat. A szabályzat első két pontja szerint: „I. Valamely parázna

büntettség, ha pedig hét bizonyág nem megyen reá, az osztán hetedmagával mentse magát”.¹⁰ Kötelességükre tették tehát, hogy azon bűnözőket, akiknek tet-teiről tudomást szereztek, fogják perbe, és akinek bűnösségét hét megbízható tanú igazolta, azt terhelő eskü nélkül büntessék, ellenkező esetben pedig az alperes esküvel menthette hetedmagával magát.

A százférfiak tehát a bűncselekmények elkövetői elleni „hivatali” eljárást a direktorokra bízta, de a kérdéssel a továbbiakban is több határozatban foglalkoztak. 1588 januárjában azt kérték a jogügyigazgatóktól, velük együtt pedig a fertálykapitányoktól és a tizedeseiktől, hogy a házasságtörő, kettős házasságban élő, feslett életű lányokra és özvegyekre „legyen gongyok szorgalmatosan, hogy ez ilyen személyeket kitisztítsák minden szeméjválogatás nélkül”.¹¹ Az év áprilisában már egy egyedi eset kapcsán szólították őket, ugyanis értsüleaseik szerint az özvegy patikáriusné szabólegény szeretőjével „együtt laknék az annyaszentegyháznak rendi és móggya kívül hűt nélkül, és a szegény árvának marhácskáját téko-zollják”. S mint a város vagyonának őreitől, azt is kérték tőlük, hogy az elhunyt patikárius vagyonából foglalják le az árvát megillető kétharmad részt, mert az elhunyt végrendelete szerint a város volt az árva gyámja, halála esetén pedig a javak örököse.¹² 1605 novemberében újra a városban elszaporodó paráznák, továbbá a gyilkosok, idegen bort városba csempészők és más, olyan főbenjáró bűnöket elkövetők elleni azonnali fellépésre szólították őket, „kik nem méltó, hogy in coetu proborum legyenek”.¹³ 1615. március 21-én úgy határoztak, hogy a bíró és az esküdtek eskettessék meg a hóstátok fertálykapitányait és tizedeseit, hogy ha a városi kertek feltöréséről és az azokban történt kártételekről értesülnek, azonnal

személy találta a városba vagy egyéb gonosztevő személy, mint szinte a vármegyékbe az ispánok, azonképpen az colosvári bíró is tartozék megcirkálni, és ha hét jámbor meghihendő személy bizonyág, és a hét bizonyág egy nyomon jár, tehát arra senkinek nem szükség eskenni, hanem juxta demerita puniatur, az ki mit érdemel. II. Ha pedig hét bizonyág egy voxon nem jár, miérthogy hét bizonyággal egy embert megölnek, és meg is szabadul hét bizonyággal, tehát az bíró törvént tegyen, és heted magával magának hasonlóval mencse meg magát az alperes”. *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*. Szerk. Jakab Elek. Budapest 1888. 122; *Corpus statutorum Hungariae municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. I. Szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Budapest 1885 (a továbbiakban *Corpus statutorum*). 194–195.

¹⁰ KvTanJk I/5. 24^v–25^f. A határozat nagy része megtalálható a fenti jogszabálygyűjteményben, de a magyarázó jegyzetekben a szerkesztők „a két fő uraim”-at nem a direktorokkal, hanem a városi fő- és királybíróval azonosították. *Corpus statutorum*. 209. A teljes határozat közlését lásd Pakó: *A városi közügyigazgatók*. 91.

¹¹ KvTanJk I/5. 31. Kiadva: *Corpus Statutorum*. I. 231–232.

¹² KvTanJk I/5. 42.

¹³ Uo. 269.

értessék a bírót és az esküdt polgárokat, akik vagy a direktorokkal fogassák perbe, vagy nyilvánvaló tényállás esetén bírósági eljárás nélkül büntessék őket.¹⁴

Az 1601. év eseményei sok nehézséget hoztak a városra. Isten haragját látva, a vezetők a prédikátorokat buzgóbb igehirdetésre, a lakókat pedig könyörgésre és „istenes életre” biztatták, és betiltották az istenkáromlást. Ugyanakkor a direktoroknak elrendelték, hogy a közrendháborítókat és az istenkáromlókat idézzék törvény elé, a vétkeket pedig büntessék kalodával.¹⁵ Szintén a háborús események kapcsán döntöttek úgy 1602-ben, hogy az idegen hadba állt városi polgárokat ugyancsak a jogügyigazgatók fogják perbe.¹⁶ A közrendháborítások megelőzése érdekében hozhatták 1606 augusztusának végén azt a határozatot is, hogy a kocsmákban sem a kőműveseknek, sem az ácsoknak senki ne adhasson ételt vagy italt, mely döntésnek a betartatását a direktorokra bízta.¹⁷ Többször figyelmeztettek arra is, hogy a direktorok a városba idegen bort csempészőket se tévezzék szem elől.¹⁸ 1605-ben, tiltott bor városba hozásának gyanújával, a közgyűlés éppen a város királybíráját, Ötvös Andrást idéztette törvény elé a direktorok által.¹⁹

A százférfiak Kolozsvár előjáróinak a védelme érdekében is szólították a jogügyigazgatókat. 1597 elején a városi húsellátást biztosító mészárosokat és hentellékeket felügyelő látómesterek arról panaszkodtak, hogy egy hentellér perrel fenyegette őket, mert megbírságotlák. A százak az ügyet a direktorokra bízta, a városi prókátort pedig szolgálatukba állították, hogy „törvény szerint mennjen az causa végben”.²⁰ Máskor viszont bűncselekményt elkövető társaik felelősségre vonásáért kérték a jogügyigazgatók közbenjárását. 1587-ben gyilkossági kísérlet vádjával a már említett Ötvös Andrást felfüggesztették tisztségéből, mire Ötvös a teljes tanácsot a bírósághoz és az esküdtek elé idéztette. A centumvirek utasították a direktorokat, hogy a város belső uniójának és régi szabadságának megsértéséért fog-

¹⁴ Uo. I/6. 193.

¹⁵ Uo. I/5. 198.

¹⁶ Uo. 205^v.

¹⁷ Uo. I/6. 16.

¹⁸ 1593 végén két alkalommal (nov. 20., dec. 31.) is kaptak ilyen utasítást (Uo. I/5. 113^v–114^r, 115^r), 1602 novemberében egy újabbat (Uo. 214^v), majd 1605-ben ismét figyelmeztették őket ez irányú kötelesegeikre. Uo. 269. – A kolozsvári tanácsnak az idegen borbehozatal elleni küzdelmeiről részletesebben lásd Pakó László: *Bor, kocsmák és emberölések a kora újkor Kolozsváron*. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv XVI(2001). 274–276.

¹⁹ KvTanJk I/5. 270.

²⁰ Uo. 147^v. A direktorok döghús árulásának vádjával perbe is fogták a hentellért, Pásztor Istvánt. Több tanú vallomása szerint a vádlott egy hídról lezuhant, majd nemsokára sérüléseibe belepusztult marhát vásárolt meg áron alul, és „nem embernek való (...) dögös” húsát kimérte mészárszékeiben. KvTJk II/9. 6, 7, 36. – A perhez nem kapcsolódó adatok szerint Pásztor Istvánnak más konfliktusa is volt, 1598-ban például egy kocsmai mulatozás során került testi sértésig fajuló összetűzésbe egy mészároslegénnyel. Uo. 250–254, 253 i-j.

ják perbe, és jelezzék felé, hogy főbenjáró („szarvas”) bűn elkövetőjeként nem maradhat a tanács tagja sem.²¹ A fejedelem közbenjárása következtében Ötvös tanácsos maradt, 1593 februárjában azonban megint miatta (is) szólították a százak a direktorokat: „tekintvén az mi magunk jó hírünkre-nevünkre is és ennek oltalmára”, arra kérték a jogügyigazgatókat, hogy Hosszú Márton és Ötvös András tagtársuk ellen „per legittimam citationem feleletet aggyanak be”. Hosszú Márton emberöléssel vádolták, Ötvös Andrást pedig azzal, „hogy criminalis caussákat szarvas bűnökért indítottak volna ellene, de ő az vétkeket compositió által sopiálta [ti. elsimította] volna, fedte volna be”.²² 1590 elején több esküdt polgár állította a százférfiak tanácsa előtt, hogy borárulásért kirótt bírság okán Bornemissza Gergely centumvir és felesége nyilvánosan gyalázta őket. Erre a százférfiak elhatározták, hogy bírsággal sújtanak mindenkit, aki az esküdt polgárokat szidalmazza. Ha viszont „nevezetes, tisztességbeli ember”, azaz városi előljáró „egész tanácsot rútol és szidalmaz meg, cigánnak, hamisnak mongya őkegyelmeket”, akkor egy, a szidalom elhangzásakor jelen nem lévő tanácsstag mint ideiglenes bíró előtt „az város directori afféle személyhöz, omnibus frivolis exceptionibus et procrastinationibus exclusis, rövid processussal hozzá feleljenek”.²³

1605-ben azok ellen is kérték közbelépésüket, akik az idegenek városba való beházasodásának módját szabályozó, 1603-as városi határozatot nem tartották be.²⁴

A százférfiaknak a direktorokat érintő határozatai között leggyakrabban a városi adók befizetését elmulasztók vagy más városi adósságokkal elmaradók elleni fellépés kérdése fordult elő. 1595 augusztusában a „kint lévő restanciák” okán kérték a bírót, hogy a direktorokkal halogatás nélkül vetesse elő az ilyen ügyeket.²⁵ 1605 márciusában „az adósságokról is, kik az városon bizonyos helyeken hereálnak [ti. függőben vannak]”, határozták, hogy a direktorok „személyválogatás nél-

²¹ KvTanJk I/5. 39^{r-v}. Az ügy részleteit lásd Pakó László: *Hatalmi konfliktus vagy területi összefogás? A kolozsvári százférfiak tanácsa és a városi igazságszolgáltatás a 16. század második felében*. Erdélyi Múzeum LXXII(2010). 3–4. sz. (a továbbiakban Pakó: *Hatalmi konfliktus*). 82–83.

²² KvTanJk I/5. 107^v–108^r. Mivel korábban már meggyőződtek arról, hogy Ötvös élvezi a fejedelem támogatását, ez alkalommal egyik vádlottat sem mozdították el tanácsosi helyéről, a direktorokat pedig figyelmeztették, hogy bármilyen intézkedésük előtt kérjék tapasztalt városi előljárók tanácsát, továbbá négy előkelő centumvirt és két esküdt polgárt a fejedelemhez is elküldtek tanácsért. Pakó: *Hatalmi konfliktus*. 85.

²³ KvTanJk I/5. 61^{r-v}; Pakó: *Hatalmi konfliktus*. 83–84.

²⁴ KvTanJk I/5. 251. Az említett, 1603. évi végzés szerint az idegenek (például vármegyei nemesek) város érdekeit sértő beházasodásának meggátolása érdekében elhatározták, hogy az ilyen személyekkel házasságot kötő városiak előbb az osztóbírák előtt kell, hogy rendezzék vagyoni helyzetüket. KvTanJk I/5. 218^v; *Corpus Statutorum*. 249–250.

²⁵ KvTanJk I/5. 134.

kül mindeneket citálljanak és megvegyenek rajtok”.²⁶ 1606-ban, minthogy a városra kirótt nagy sarcadóra, illetve Rákóczi Zsigmond gubernátor városi látogatásának kiadásaira nem volt fedezete a városnak, három utasítást is adtak a direktoroknak az adósok elleni sürgős fellépésre.²⁷ Egy augusztusi tanácsi határozat azonban azt valószínűsíti, hogy ők vélhetően addig is tették feladatukat, de az általuk indított perek ítéleteinek a végrehajtása terén voltak akadozások, ami késleltette az adósságok begyűjtését.²⁸ A restanciák ügye két év múltán szinte ugyanúgy került újra napirendre a városi közgyűlésben. A százak akkor is arra figyelmeztették a direktorokat, hogy a korábbi határozataiknak megfelelően „az ő tisztek szerint az adósokkal mentől hamarébb vigyék véghez törvény szerint dolgokat”.²⁹ Szeptember elején pedig megint csak a város főbíráját sürgették, hogy „az directorokra bízott törvényeket (...) vetesse elé”, melyekből a városnak haszna származna.³⁰ Előrelépés azonban továbbra is kevés történhetett, mert két év elteltével, 1610 májusában a tanács újra nehezményezte, hogy – a számtalan korábbi döntés ellenére – a „privátusoknál” lévő városi adósságok behajtása akadozott. Megint kérte a direktorokat, hogy „tisztek és kötelességek szerint azokat mindehnytől, minden személyválogatás nélkül, törvény útja szerint prosecuálják és exequálják”.³¹ De a pénzhiány a következő évet sem kerülte el. 1611 májusában a városi zsoldosok kiállításának költségei és az országgyűlés által Kolozsvárra vetett adó törlesztése miatt üres városkassza okán a százférfiak ismételten a „restantiák” behajtását szorgalmazták, külön figyelmeztelve a direktorokat, hogy Johannes Hertel és mások tartozásait is hajtsák be.³² Vélhetően ezen akut pénzhiány lehetett az oka annak is, hogy a százférfiak a következő évben már a direktorválasztás alkalmával kihangsúlyozták, hogy az új tisztségviselők kiemelten figyeljenek a város adósságainak és egyéb hasznainak a begyűjtésére.³³ A százférfiak a direktorok

²⁶ Uo. 255^v.

²⁷ Március 21-én a „tutorság alatt lévő adósságok”, március 30-án minden, beleértve „akik regestumok után marattanak adósok”, április 22-én pedig újra „mindenféle adóssok” ellen kérték a fellépésüket. Uo. I/6. 9, 10, 11.

²⁸ A határozat szerint a direktorok arról panaszkodtak, hogy az általuk az adósok ellen indított perekben hozott ítéleteknek elmaradt a végrehajtása. Uo. 16.

²⁹ Uo. 51.

³⁰ Uo. 55.

³¹ A bírák felé is ugyanazzal a kéréssel fordult: „ante omnes alias causas, assummálják és revideálják, exequáltassák is”. Uo. 80.

³² Uo. 98–99. A pénzhiányt Báthory Gábor zsoldosállítási kérései és adókimutatásai okozták, melyek az egész országot érintették, és melyekért az országgyűlésen is tiltakoztak a rendek. *Erdélyi országgyűlési emlékek*. VI. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest 1880. 200–201.

³³ „Ezek az u[raink] valóban az város adósságát és hasznát felkeressék.” KvTan]k I/6. 132.

közbenjárását kérték akkor is, amikor egy városi polgárnak kölcsönzött 200 forintot próbáltak visszaszerezni annak özvegyétől és árváitól.³⁴

Az 1587-es tanácsi határozat utolsó mondata a direktoroknak a városi vagyon őrzésében is szerepet szánt: „Az városnak egyéb privilégiumát is őrizték, tudniillik ha hol ki magvaszakadtul hal meg az városban, vigyázzanak”.³⁵ Tehát az utód nélkül elhunyt városiak településükre háramló vagyonának vagy a végrendeletileg a városra hagyott javaknak a megszerzése is a hatáskörükbe tartozott. A százférfiak ilyen tekintetben is figyelemmel követték a direktorok tevékenységét, és minden adandó alkalommal figyelmeztették őket ez irányú kötelezettségeikre.³⁶

A százférfiak direktorokkal kapcsolatos döntései azt mutatják, hogy a tanács évente foglalkozott a jogügyigazgatókat érintő kérdésekkel: év elején megválasztották őket, továbbá – legalábbis a 17. század elején – több olyan döntést hoztak, melyek hatásköreiket szabályozták, vagy a követendő eljárást részletezték. 1616 után viszont már csak a megválasztásukról szóló adatokat találtunk. A 17. századi tanácsi jegyzőkönyvek töredékessége ugyan óvatosságra int, de a rendelkezések hiánya talán azzal magyarázható, hogy a 17. század második évtizedére letisztultak a jogügyigazgatói tisztség jellegzetes hatáskörei, így azok ismételt hangsúlyozására már nem volt szükség.

A direktorok perindítási kötelezettségeire a városi bírák is többször hivatkoztak ítéleteikben. Egy 1617-es lopási per ítélete szerint: „mind az város privilégiuma, s mind az Decretum tartása szerint, az cégéres vétkekért az publicus malefactorok ellen az directoroknak actiójuk lehet (...) mert az directoroknak, úgymint kik az magistratus képeben vadnak, úgy kell vigyázniok, hogy afféle malefactorokat az városban impune [ti. büntetlenül] ne szenvedgyenek, hogy affélék miatt az városnak és magistrátusnak és Respublicának gonosz híre ne legyen (...) az civitasnak is, mely ab unitate civium dicitur, az Respublicában semmiképpen nem illendő elszenvedni afféle malefactorokat”.³⁷ Érvelésük szerint tehát mind az országos törvények, mind a város kiváltságai megteremtették a direktorok eljárásához szükséges jogi alapot, és egyben kötelezték is őket mint a városi magistrátus képviselőit, hogy fellépjenek a város biztonságát és hírnevét veszélyeztető közbüncselekményeket elkövető személyek, azaz a „publicus malefactorok” ellen.

Hasonlóan érvelést találunk egy 1645-ös per ítéletében is. A direktorok két, a város református iskolájában tanuló diákot állítottak bíróság elé, mert fegyveres

³⁴ Uo. I/5. 269.

³⁵ Lásd a 10. jegyzetet.

³⁶ E kérdéskörrel részletesebben lásd Pakó: *A kolozsvári jogügyigazgatók*. 381.

³⁷ RNL KML, KvLt, Törvénykezési jegyzőkönyvek (a továbbiakban KvTJk) II/11. 367.

kézzel támadtak a Hídkapuban szolgáló városszolgákra és darabontokra. Az alperesek elleneztek a direktorok fellépését, de a bírák kijelentették, hogy „mivel hűttel kötelesek az város directori arra, hogy az kik az haza szabadsága ellen vétenek, törvénnyel prosequállják, ez két Inctus penig az haza szabadságának és authoritássának violálásával vádoltatnak”.³⁸

Ahhoz azonban, hogy a direktorok megindíthassák az eljárást a „publicus malefactorok” ellen, tetteikről tudomást kellett szerezniük. Erre a városi előljárók, különösen a százférfiak kiemelt figyelmet fordítottak. Igyekezetükre a korábban részletezett tanácsi határozatok is rávilágítanak. 1588-ban, majd 1615-ben például a fertálykapitányoknak és tizedeseknek külön felhívták a figyelmüket, hogy jelentsék a tudomásukra jutott bűncselekményeket.³⁹ Nem véletlenül volt rájuk kiemelt gondjuk, hiszen általuk kerülhettek legközelebb a városlakókhoz, akiket így jobban bevonhattak a bűnelkövetők elleni küzdelembe. Egy 1629-es házasságtörési per ítélete ki is mondta, hogy a város rendtartása szerint a fertálykapitányok és tizedesek nemcsak esküben vállalták a vétkesek feljelentését, hanem e kötelességükre a hatáskörük alá tartozó lakókat is figyelmeztetniük kellett.⁴⁰ Lényegében tehát minden városlakónak kötelessége volt jelteni, ha közbűncselekmény elkövetésének volt szemtanúja, vagy tudomást szerzett ilyenről.

Eddig láthattuk, hogy a százférfiak tanácsa milyen elvi határozatokat hozott a különféle bűncselekmények elkövetői elleni direktori fellépés szabályozására. A következőkben a bíráskodási gyakorlatból vett példákon keresztül szemléltetjük azt, hogy kik és hogyan működtek közre a direktorokkal, azért hogy a bűnök elkövetői törvény elé kerülhessenek.

1635. márciusi számadásaik szerint a direktorok Erdődi Istvánt „az becsülletes vénség hagyásából” citálták törvény elé paráznságért. A becsületes vénség minden bizonnyal a százférfiak tanácsának idősebb és tapasztaltabb tagjait jelöl-

³⁸ Uo. II/17. 25.

³⁹ 1588. január 3. „De bíró uram tanácsával egje[t]embe az capitánokat és a capitánok által az tizedeseket ugjan hitőkre emlékeztesse, hogj ezféle gonosz, feslett erkölcsűeket el ne titkollják semmi színnel, hanem megjelenésük hitők alatt, hogj az Úristennek bosszúságáha és haragja az vétkes emberek miatth a városra ne szálljon.” KvTanJk I/5. 31; *Corpus Statutorum*. I. 232. – „Bíró uram tanácsával minden külső fertályokból hívassa az capitánokat és az tizedeseket, és nilván esküttesse meg őket (...) ha az fertályokban, tizedekben az hoffstadtban valami gonosztságot értnek, tehát bíró uramnak és az tanácsnak értésére adgyák”. KvTanJk I/6. 193.

⁴⁰ „Teczik az törvénnek, hogy mivel az városnak rendtartása az, hogy annuatim kapitányokat és tizedeseket megesketnék reá, hogy az vétkeseknek bemongyák, és tizedallyokban lakókat is arra intsenek.” KvTJk II/13. 85.

te.⁴¹ Ugyancsak a százférfiak utasítására léptek fel 1640-ben a város jobbágyfalvainak lakóit háborgató Dombi István ellen, akit a falvak ispánjai fogattak le.⁴²

Volt eset, amikor a városi bírák kérték a direktorok fellépését. 1600-ban Segesvári Mihály ellen indult eljárás, akit Stephanus Pulacher volt főbíró fogatott le. A korábban Pulachernél is szolgáló vádlottat ura már főbíró-sága idején üldöztette többszöri pénzlopás okán, de akkor nem akadt nyomára. A nyomozás során viszont számos gaztettel kapcsolatban merült fel a neve: Bocskai kóborló hadába állt, ott „sok insolentiákat cselekedett”, a had elvonulása után a tordai kozákok közé keveredett, többeket meglopott, és egy hídelvi legény Nádas melletti meggyilkolásával is gyanúsították. E vádak alapos kivizsgálása érdekében kérhette a volt főbíró a direktoroktól a legény bíróság elé állítását.⁴³ 1636 novemberében ugyancsak a városbírák utasították a direktorokat, hogy fogják perbe Nemes Pétert, mert szolgálója szerint vele paráználkodott.⁴⁴ 1649-ben ugyanők utasítására kezdődött per két lakatosinas ellen, akik több árus boltját felverték, és egyikből javakat is elvittek.⁴⁵ 1656 közepén a város bírái egy hónap határidőt adtak egy Maksai nevű személynek, hogy egyházi törvényszék előtt keresse igazát, „alioquin directorok kezében adatnák”.⁴⁶

Arra is volt példa, hogy a város előljárói közösen kérték a direktorok fellépését. 1656 februárjában a bírák, a szenátus és a százférfiak idősebbjei közös határozatban utasították a direktorokat, hogy szólítsák törvény elé a városi barnasibokat, azaz a városi határ őrzőit, amiért azok nem óvták meg a város kaszálórétjét a hentellérek marháinak rongálásaitól.⁴⁷ 1658 júliusában pedig a direktorok a „becsületes bírák és tanács parancsolattjából” vették át Tót Péternének egy lopással gyanúsított ifjú legény elleni perét.⁴⁸

Amint több tanácsi határozat is hangsúlyozta, a városvezetők a fertálykapitányok közreműködésére is számítottak a „publicus malefactorok” kézre kerítésében. 1618 júniusában a direktorok „az hídelvi kapitányok vádlására” fogattak le egy „tisztáltalanságban találtatott” asszonyt.⁴⁹ Ugyanabban az évben „az külső

⁴¹ RNL KML, KvLt, Számadáskönyvek (a továbbiakban KvSzám) 20/III. 833.

⁴² „Az város ispánni megfogtattván, mivel az városi jobbágyit megháborgatták volt, őkegyelmek tanácsjul mireánk imponálák, hogy bizonyícsjunk ellene.” Uo. 23/VIII. 51.

⁴³ KvTjk II/9. 400–401, 419, 419a–c.

⁴⁴ KvSzám 21a/II. 775–776.

⁴⁵ „Az mivel Vida István reájok nem állván, nekünk parancsolván bírák uraimék.” Uo. 26/VI. 511.

⁴⁶ KvTjk II/19. 554.

⁴⁷ „Ex deliberatione amplissimorum dominorum iudicum, senatus et seniorum centum patrum (...) az barnasibokat penig Director uramék törvénnel prosequállják és büntetessék meg érette.” Uo. 583.

⁴⁸ KvSzám 30/XXVI. 5.

⁴⁹ A vádlott végül rossz fizikai állapota és többek közbenjárása folytán nyolc forint bírságot kapott, amelynek törlesztését követően elengedték. Uo. 14b/XVII. 4.

Magyar uccai és az több kapitánok vádlásokra” egy Molnár István nevű személy került fogságba, aki Vásárhelyen elhagyta feleségét és három gyermekét, és „itt egy hitvány leány (...) után vetette magát”. A feleség azonban tudomást szerzett férje fogságáról, és több városi előjárónál közbenjárt érdekében, így a direktorok nem indítottak eljárást ellene.⁵⁰

A hatósági személyek mellett több olyan városlakóval is találkozunk, akik komolyan vették a közbűncselekményt elkövető személyek bejelentésének rájuk is érvényes kötelezettségét. A már korábban említett 1629-es perben az alperes kifogást emelt a direktorok két tanújának hitelessége ellen, mert „ők mondták a dolgot be, et per hoc, vádos tanúk”. A felperesek szerint azonban „nem vádos tanúk azok, mert csjak certificadorok voltak, és tartoztak velle, hogy megjelenés-jék” a tettet, mert erre a fertálykapitányok minden városlakót figyelmeztettek.⁵¹ 1618 júliusában Gombkötő Mártont is „bizonyos emberek vádlására” fogták le.⁵² 1636-ban Rácz Mihály hóstáti ember bizonyos bűncselekményért „fogtattatott volt meg külső emberek panaszára”, akikkel ő ugyan kiegyezett, de „nekünk [ti. a direktoroknak] is bevádoltatott más gonosz cselekedetiért, az okon mi is detineáltuk”.⁵³ 1634-ben Kovács Andrásné Bonchidai Margitot a szomszédai vádolták azzal, hogy férje távollétében házát katonák és latrok látogatták. A vádhoz csatlakozott a vádlott anyja is, akit az asszony többször kirekesztett házából, vélhetően hogy ne lehessen szemtanúja kicsapongó tetteinek.⁵⁴

E fenti példa egyben azt is igazolja, hogy a direktorok a kárvallottak panaszára is fogtak perbe bűnelkövetőket. 1591-ben például Kis Mihály sebesi és Tamás János patai románokat fogatták meg, és vádolták azzal, hogy egy többtagú banda vezéreiként hosszabb ideje követtek el sorozatos lopásokat Kolozsvár, Bonchida, Bánffyhunrad és Medgyes vásárain, mellyel több kolozsvárit is megkárosítottak. A tanúk szerint a banda vezére azzal is dicsekedett, hogy hasonló tettekért Kassán és Debrecenben is volt már fogságban. Az ítélet hangsúlyozta, hogy „a direktorok az káros emberek panaszaire” fogták perbe a vádlottakat, a törvény pedig tetteikért akasztást rótt ki rájuk.⁵⁵ 1600 márciusában Szabó Miklós ellen

⁵⁰ Az ítélethozatalnál a bírák tekintettel voltak az asszonyra és három gyermekére, továbbá arra, hogy a férfi esküt tett az öt jelentő fertálykapitányok előtt, „hogy jámborul, Isten szerint ennek utána az feleségével viseli életét”, így tizenhat forintra megbírságozták, majd szabadon bocsátották. Uo. 14b/XVII. 4.

⁵¹ KvTJk II/13. 85.

⁵² KvSzám 14b/XVII. 7–8.

⁵³ A vádak szerint mielőtt a férfi Kolozsvárra érkezett és itt megházasodott volna, Oláhbányabükön és a szilágysági Nyárlón is házasságban élt, távozása előtt pedig nem vált el ottani asszonyaitól. Tettéért a városi bírák, majd az esküdtek pellengéren való erős vesszőzésre és a városból való kiűzésre ítélték. Uo. 21a/II. 773–774.

⁵⁴ Uo. 19/XIII. 865.

⁵⁵ KvTJk II/8. 136–139; KvSzám 5/I. 33–34; 5/XIV. 9.

pereltek a direktorok anyósának halálra verése miatt. A férfi tettéről úgy szereztek tudomást, hogy az áldozat még halála előtt jelentette Daumen Péter fertálykapitánynak, hogy a férfi őt leütötte, összeverte és „holtszámba hatta”.⁵⁶ Említésre érdemes továbbá Csepregi Mihálynak Bányai János ellen indított 1654-es pere is, melyben Csepregi szerint Bányai azt állította róla, hogy „két ördög vagyon benne”. Egyúttal figyelmeztette a direktorokat is, hogy kötelesek közbelépni, ha a bírák az alperes szavait blaszfémiának, azaz istenkáromlásnak ítélik.⁵⁷

Az 1587-es szabályzat szerint a jogügyigazgatók azt is törvény elé kellett, hogy idézzék, akiről a bűncselekménynek akár csak a gyanúja is felmerült. Egy 1600-as perben Kis Gáspárné Urbeger Zsófia rágalmozással vádolta Beck Pétert, mert szerinte hamisan vádolta őt paráználkodással. A tanúk között volt azonban két korábbi direktor is, akik szerint az asszonyról valóban keringtek olyan hírek, hogy katonák járták a házat, ők pedig a hallomások alapján bíróság elé is idézték őt.⁵⁸

Van példánk olyan esetekre is, amikor a direktorok figyeltek fel magánvádas perek olyan részleteire, amelyek hivatalból való közbelépésüket tették indokolttá, de a tanács is utasíthatta őket magánvádas perbe való beavatkozásra. És voltak azok a pereik is, amelyek során az utód nélkül elhunyt kolozsváriak vagyonát vagy annak a várost megillető részét keresték, illetve a végrendeleti úton a városra hagyott javaknak a megszerzéséért szálltak törvénybe. E törekvéseikben fő támogatóik a városi osztóbírák voltak, akik jelezték feléjük, ha az általuk osztott javak között a várost megillető részt fedeztek fel, a direktorok pedig megpróbálták azt behajtani békés, vagy törvényes úton.⁵⁹

Lássunk néhány olyan további esetet, amelyek a direktorok perindítási hatáskörének kérdését újabb részletekkel gazdagítják. Az egyik egy 1609-es emberölési per, melynek áldozata egy civakodó természetű szolgálégény volt, aki egy kolozsvári háznál ok nélkül támadt társára, de a dulakodásban megsebesült, és belehalt sérüléseibe. A halálos seb ejtőjét még a helyszínen lefogták, a támadóból lett áldozatának pedig felajánlották, hogy tömlöcbe vethetheti őt, és eljárást indíthat ellene. Ő azonban, vélhetően a nézeteltérés kirobbantásában játszott szerepé-

⁵⁶ KvTJk II/9. 416.

⁵⁷ „Hogyha bírák uramék találják az Bania János mondását blaszfémiának, Director uraméknak illik Bania Jánost prosequalni.” Uo. 206, 217.

⁵⁸ „Palástos István és Jeney István az ő igaz lelkek esmeretekre vallják, hogy ők az ő hivatalokban és tisztekben híven az városnak választása szerint minden efféle dolgokban szorgalmason el ügyekeztek járni, Kis Casparné is pedig, nem az Bek Péter vádlására, hanem külömb-külobm presumpciókra és hallomásokra, az mi tisztünk szerint idéztettük elé, mint szintén egyebeket, valakihez praesumptiók voltak.” Uo. 480.

⁵⁹ E törekvéseikről részletesebben lásd Pakó: *A kolozsvári jogügyigazgatók*. 382–384.

nek tudatában, a tettes elengedését kérte. Nem élt tehát perindítási jogával, a direktorok viszont hivatalból megtették azt, bizonyítva, hogy az, aki a város lakóinak a testi épségére tört, attól még nem került el a bírósági felelősségre vonást, hogy áldozata elállt a per kezdeményezésétől.⁶⁰

Egy másik eset 1630-ból, a direktorok és a felesége meggyilkolásával vádolt Szebeni Mihály peréből való. Az alperes azzal érvelt, hogy a jogügyigazgatóknak nem volt joguk az ellene való eljárás kezdeményezésére, hiszen azt csak az asszony életben lévő atyafiai tehették volna meg. Vélhetően az alperesnek sikerült kiegyezni a felesége rokonaival, így remélve életben maradását. A direktorok szerint azonban „a te factumod oly enorme vitium s oly nagy vétek, hogy te az atyafiakkal sem békélhetél meg az communitas ellen, mert ez az egész communitast is nézi; ha réád bizonyultatik, hogy ilyen nagy vétek, megbüntettessék”. A bírák ugyan helyt adtak az alperes azon érvelésének, hogy „az d[irektor] uraim instructiójokban az vagyon, hogy az kinek peresse vagyon, hertelen abban magokat ne elegyíccsék”, és leszállították a felperesek keresetét, de rögtön ki is kötötték, hogy „mivel az causa gravis, ha két szék napjáig az atyafiak nem moveállják, az után procedálhatnak director uraim ez causájokban”.⁶¹ Az alperes tehát hiába egyezett ki az áldozat hozzátartozóival, a városi előjárók szerint, közbűncselekmény elkövetőjeként, a törvény előtt számot kellett adnia tetteről.

1636-ban a zsoboki, de a városban szolgáló Balázs Jánost is lefogatta felesége, és azzal vádolta, hogy „őtet, igaz feleségét hűtötlenül elhagyván, másutt feleséget vött magának”. Minthogy később az asszony levélben jelezte a tanácsnak, hogy „szegény, gyámolatlan asszony lévén, az urát nem persequálhattja”, a százak „minekünk demandálák, hogy ez causában ingessiót csinálljunk”. Az asszony tehát közben átgondolhatta helyzetét, és jobbnak ítélte beszüntetni a férje elleni eljárását. A százférfiak azonban el akarták számoltatni a kétnejűségben vétkes férfit, így a direktorokat utasították, hogy a perben vegyék át a vádló szerepét.⁶² 1641 novemberéből is van egy hasonló eset. Szatmári Borbély János lefogatta Majerhoffer Györgyöt, vádolva, hogy házát éjnek idején felverte, pénzét és ezüstmarháit tartalmazó ládáját pedig elvitte. Később azonban azt jelezte a törvénytevőknek, hogy isteni szeretetből és mások közbenjárására megbocsátja a tettes vétkeket, ha az megköveti Istent, és jámbor életre tér. A direktorok mégis közbeléptek, nem hagyva ez esetben sem, hogy a magánkereset visszavonásával a vádlott megszabaduljon a törvénytől.⁶³

⁶⁰ KvTJk II/10. 307–309, 311–312, 313–316.

⁶¹ Uo. II/13. 171.

⁶² KvSzám 21a/II. 772–773.

⁶³ „Zathmari Borbéli János compareálván, jelentést tőn, hogy ő Majerhoffer Györgynek az őellene való vétkeket megengedi; Istenét kövesse megh, és ennek utánna ilyen jámborul legyen, hogy nyehessen üdvességet ő szent felségétől; Ezeket Istenre nézve és sok jámborok törekedésére csjeleke-

1642-ben a jogügyigazgatók egy olyan perbe avatkoztak be, amelyben a megkárosított felperesek két legényt vádoltak több hidelvi és Monostor utcai háznál elkövetett lopással és más gaztettekkel. A vádemelést követően a vádlottak itt is békét kötöttek vádlóikkal, de a direktorok „kegyelmes Urunknak és városnak tartozandó kötelességek szerint” közbeléptek. Az ítélet hangsúlyozta, hogy a perbe avatkozásra azért volt szükség, hogy „ilyen publicum factum büntetlen ne maradjon”.⁶⁴ Ugyanabban az évben Csepcesényi Ötvös Ferencet is bíróság elé állították, mert poharat lopott, de „más actorok nem procedálnak ellene”.⁶⁵

Akkor is a jogügyigazgatók léptek fel vádlóként, ha az áldozatnak nem voltak hozzátartozói, így magánkeresetet sem tudtak indítani a tettes ellen. 1640-ben „az becsjülletes bírák uraim parancsjolattjából” egy Bolgárszegi János nevű brassói legényt pereltek a jogügyigazgatók, aki egy bizonyos „kötélen járó”-nak nevezett személyt halálosan megsebesített, de atyafiak hiányában megúszhatta volna a felelősségre vonást.⁶⁶ Máskor árvák nevében léptek fel. 1647-ben például a városi tanács Tóth Illés és Biller Margit árváinak a perbeli képviselőtét bízta rájuk, ugyanis az apát az anya szeretője megölte, az anyát pedig a tett kitervelésében való részvétele miatt halálra ítélte a bíróság, a gyerekek pedig nem indíthattak eljárást az időközben előkerült tettes ellen, mert „aprók lévén, alkalmatlanok (...) prosequálni”.⁶⁷

Egy 1643-as eset tanúsága szerint a direktorok akkor is közbeléptek, ha nem találták kielégítőnek a városi ítélkezők döntését. Idősebb Bácsi István perelt három legény ellen, akik a város piacán lévő boltját feltörték, és onnan értékes vásznakat vittek el. A tettesek beismerték tettüket, így kettejüket a bírák, majd másodfokon az esküdtek is fejvesztésre ítélték. A direktorok azonban tiltakoztak az ítélet ellen, mert a harmadik tettes, „ki ezöknek az exsequált legényöknek consociussa volt”, megúszta a büntetést.⁶⁸

Forrásaink szerint a vádlottak a direktori perbe avatkozás jogossága ellen emelt különféle kifogásokkal is próbálták elkerülni a felelősségre vonást. Szebeni Mihály feleséggyilkos 1630-as esetéről már volt szó, amikor az alperes figyelmeztette a jogügyigazgatókat, hogy instrukciójuk szerint „az kinek peresse vagon,

szi. (...) Instructiójok szerint magokat ingerállják és penes ingessionem prosequálni akarják törvénnel (...) azért, mint ilyen kerített városban való éjjeli csjelekedetiért, lopásáért méltó büntetését kívánják.” KvTjk II/15. 168.

⁶⁴ Az egyik tettetessé pellengéren való erős verésre és városból kiűzésre, a másikat pedig a tanácsház előtti erős verésre ítélték. Uo. 255; KvSzám 23/XI. 580.

⁶⁵ KvTjk II/15. 212.

⁶⁶ KvSzám 23/VIII. 52–53.

⁶⁷ KvTjk II/17. 260, 261.

⁶⁸ Uo. II/15. 281–282; KvSzám 24/IV. 362.

hertelen abban magokat ne elegyíccsék”. Válaszul a bírák úgy határoztak, hogy a rákövetkező két törvénytapon még várnak magánvádlók fellépésére, de azt követően újra engedélyezik a direktorok fellépését.⁶⁹ Volt már szó Kovács Andrásné Bonchidai Margit 1634-es ügyéről is, akit szomszédai és anyja vádoltak férje távollétében házuknál elkövetett parázna cselekedetekkel. Az alperes prókátora szerint a direktorok törvénytelenül fogatták le az asszonyt, mert volt neki férje, őt illette volna meg a perbe hívás joga. A direktorok szerint azonban a férj a fejedelmi hadban szolgált, így hazatérése is kérdéses volt, az asszony bűnei viszont nem maradhattak megtorlás nélkül.⁷⁰ Hasonlóan védekezett 1635-ben a direktorok által paráznasággal vádolt Erszenygyártó Andrásné Deák Borbála is. Prókátora szintén azt hangoztatta, hogy az asszonynak volt férje, így csak ő indíthatott volna pert ellene. A bírák azonban az ő kifogását is elutasították, hangsúlyozva, hogy férjének volt elég ideje a perindításra, de nem cselekedett, így fellépésük törvényes volt.⁷¹ A zsoboki Balázs Jánosné férje ellen többnejűség miatt 1636-ban indított, majd visszalépése után a direktorokra bízott per során is az alperes férj kifogásolta a perbe avatkozást. Véleménye szerint eredeti vádlója visszavonta a vádat, így másnak nem kell megfelelnie, csak ha az asszony újra jelentkezik a bíróság előtt. Kitartása végül eredményt hozott, mert a bírák – látva, hogy a felek egyike sem kolozsvári, s mivel az asszony sem jelent meg újra a törvény előtt – hajlandóknak mutatkoztak a vádlott felmentésére, ha az ígéretet tett, hogy örökre elhagyja a várost.⁷² A városi békének a fenntartása tehát fontosabb volt számukra, mint egy esetlegesen elhúzódó persorozat, amely alatt a bűnöző ugyanúgy a városban tartózkodhatott volna.

A korábban szintén említett 1641-es házfelveréses ügyben a vádlott, Majerhoffer György a Hármaskönyv II. részének 85. címére utalva próbálta meggátolni a direktorok közbelépését. Azt állította, hogy a törvény szerint, ha az alperes kiegyezik a felperessel, a perbe avatkozó nem folytathatja a pert.⁷³ A bírák azonban a citált helyet elutasították, mert „nem az ilyen causákról szól, hanem az jószágrol indított causákról”, tehát a birtokügyekről. Az alperes azonban kitartott amellett,

⁶⁹ KvTJk II/13. 171.

⁷⁰ KvSzám 19/XIII. 865.

⁷¹ Uo. 20/III. 835–836.

⁷² Uo. 21a/II. 773.

⁷³ „Inctus contra ingentem dicit: az domini actorok én ellenem magokat nem ingerálhatták, mert én az én peresemmel megbékéltem, melyről világos írás is vagyon az Decretumban 2. par. tit. 85., hogy ha az alperes az felperessel megbékélik, annak utána azon causában az ingerens tovább nem procedálhat.” A felelet az említett 85. cikkely 3. részét (majdnem) szó szerint idézi: „Quoniam ruente fundamento principali scilicet actore, ut caetera quoque [a Hármaskönyvben: quaequae] supraedificata ruant, necesse est. Elesvén a fő fundamentum, a felperes, aki énnekem felperesem lött volna, tovább az Ingerens nem procedálhat, és semmi közök énvelem az domini Aktoroknak nincsjen”. KvTJk II/15. 168–169.

hogy megbékélt peresével, az pedig felmentette őt, s ezúttal a Hármaskönyv II. részének 57. címéből idézve – melynek megfelelően „minden menekvése ellenfele kezében volt” – kérte felmentését.⁷⁴ Emlékeztetett egy korábbi gyilkossági esetre is, amely során a Nagy Lukács feleségét és magzatját halálosan megsebesítő Üstgyártó Keszler Simon is, fizetség ellenében, békét kötött az özvegygel, és megúszta a halálos ítéletet.⁷⁵ Azt is hangsúlyozta, hogy amíg Üstgyártó gyilkosságot követett el, melyet az isteni törvények is halállal büntetnek, addig ő csak lopást, melyért nem is jár halál.⁷⁶ Az ítélethozatal során a bírák ugyan tekintettel voltak arra, hogy a vádlott kiegyezett peresével, de tette súlyossága okán büntetését teljesen nem ejtették: „mivel az factum igen enorme, azért hogy mások is rólla példát vegyenek, maga is penig magát efféle csjelekedettől megója”, az alperest a tanácsház előtti pálcázásra ítélték, ugyanakkor, ha a városban szándékozott maradni, eklézsiát is kellett követnie.⁷⁷

1642-ben a lopással vádolt Csepcesényi Ötvös Ferenc is tiltakozott a direktorok fellépése ellen, hangsúlyozva, hogy ő semmit nem vétett nekik, így ők sem léphetnek fel ügyében. Saját szavai szerint, „senkinek nem illik sarlóját más aratá-

⁷⁴ „Inctus respondet ad meritum: ha szintén iffjú elméjétől viseltetvén valamit vétett is valakinek, de ő az ő peressével megbékélvén és kedvét keresvén, az absolválta is, azért juxta contenta Decreti par. 2., tit. 57., mivel omnis salus ejus in adversarii manu fuit, az penig megengedte.” Uo. 170. Az említett törvénycím az elítéltnak adott királyi kegyelemnek a hatályáról értekezve a 7. bekezdésében kimondta, hogy a kegyelem csak annyit jelent, hogy a vádlott lehetőséget kap az ellenfelével való kiegyezésre, azontúl „a fogolynak minden menekvése az ellenfél kezében van” („tota salus detenti illius, in manibus adversarii sui pendet”). *Werbőczy István Hármaskönyve*. Szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Budapest 1897. 327. (II. rész, 57. cím, 7§.)

⁷⁵ 1632 elején történt, hogy a Szamason ruhát mosó terhes asszonyt Üstgyártó megverte, mely verés mind az asszony, mind a rövid időn belül megszülető csecsemőjének halálát okozta. A férfit a törvény fejevére ítélte, de ő kiegyezett vádlójával, és száműzetésbe vonult. 1633 februárjában ugyanakkor abban is megegyezett Nagy Lukáccsal, hogy a városba is visszamehet, ha a kertet, ahol az asszonyt bántalmazta, a férfinak adja, és ígéretet tesz, hogy sem őt, sem életben lévő másik gyermekét nem bántalmazza. KvTjk II/14. 112–114, 130–131, 275–278, 283–287, 345, 346, 353.

⁷⁶ „Amint hogy az többi között Wstgyarto Simon megölvén Nagi Lukácsnak feleségét, gyermekét, és megsententiáztatván, mégis hogy megbékélt velle, és fizetett nekie, nem prosequálták, noha az homicidium volt, melyért az Isten törvénye is halált itilt, ez penig lopás lévén, az Isten törvénye nem parancsolta, hogy megöljék érette az embereket.” Uo. II/15. 170.

⁷⁷ Az ügy elsőfokú ítéletének érdekessége, hogy a fő-, illetve a királybíró nem tudott megegyezni a büntetés formájában. A főbíró pálcázást és a város elhagyását vagy eklézsiakövetést kért, a királybíró szerint viszont, mivel már a felperesnek fizetett tettéért, testi büntetéssel nem volt sújtható a vádlott, csak eklézsiakövetéssel. A fellebbezés során az esküdtek a főbíró ítéletét erősítették meg. További érdekessége az esetnek, hogy az ítélet azt is hangsúlyozta, hogy ha a tettes a későbbiekben is hasonló tettet követ el, minden törvényes eljárás lefolytatása nélkül halálra ítélik. Majerhoffer viszont vagy megfélekedezett erről, vagy tudatosan hagyta figyelmen kívül, de a következő évben újra a felperes házára támadt, és több ezüst- és aranyjavakat vitt el. Tette azonban ismét kiderült, őt pedig pellengér alatti fejevére ítélte. Uo. 170, 272.

sába vágni”.⁷⁸ A direktorok szerint azonban példája hibázott („exemplum claudicat”), mert „tiszték vagyunk, tisztünk szerént procedálunk, azért competens actorid vagyunk”. A vitát a bírák zárták le, hangsúlyozva, hogy magánvádló hiányában a direktorok fellépése jogos volt.⁷⁹ A vádlott azonban tovább érvelt az eljárás jogtalansága mellett, ugyanis ő közben kiegyezett a sértett féllel, így meglátása szerint egy ügyért kétszer nem volt felelősségre vonható.⁸⁰ A per végét nem ismerjük, de, minthogy a bírák a vádlottól is bizonyítékokat kértek a károsítottal való kiegyezése tekintetében, a végítélet meghozásánál vélhetően figyelemmel voltak erre.

1641-ben Bornemissza László jobbágyának prókátora is azért ellenezte a direktorok fellépését, mert ügyfele addigra már kiegyezett magánvádlójával, továbbá mert a vádlottnak volt földesura, így őt kellett volna keresni. Mind a felperes, mind a bírák azonban elutasították a kifogást, mert a város területén követte el a tettet, ahol viszont a nemesi kiváltságoknak nem volt ereje.⁸¹

Esett már szó azon 1645-ös perről is, amelyben a direktorok két református diák ellen pereltek városszolgák és darabontok megtámadása miatt. A per kezdetén a vádlottak prókátora azt kifogásolta, hogy „minket Director uraim megh nem fogtattak, ergo competens actorim sem lehetnek”. Ők azonban elutasították a kifogást, mert „az városnak privilégiuma és régi reális usussa vagyon arról, hogy malefactores in loco delicti reprehensos (hogy valami annál is nagyobb gonosz abból ki ne jöjjön), megfogtathattják az város bírái és az tiszték, sőt, még csjak az hütös kapitányok és darabantok is, az fő avagy constitutus bíróhoz vivén mentest, és azok közül az ki Director prosecutiojában való lészen, az magistratus odaadhattja”.⁸²

1642-ben szintén városi előjárók elleni, ezúttal szóbeli támadás kapcsán léptek fel a jogügyigazgatók.⁸³ Raw András ugyanis a Földesi János által egy szőlő birtoklásáért indított perben azzal vádolta a bírákat, hogy „faveálnak peressének”, azaz kedveznek ellenfelének. A direktorok azonnal tiltakoztak az alperes kijelentése ellen, és perbe is fogták őt, „mivel bírák uraimék tisztessége ellene láttatott

⁷⁸ „Én director uraiméknak nem vétettem, nem competens actorim őkegyelmek, mivel juxta contenta Decreti, non convenit cuiquam falcem suam in alterius messem immittere, exemplo allato.” Uo. 212.

⁷⁹ „Mivel az más actorok nem procedálnak ellene, mint tiszték, competens actoroknak íteli az törvény.” Uo.

⁸⁰ „Ha én mit vétettem is valakinek, én meghalkuttam, s megh elégítettem azokat, azért immár engem nem infestálhatnátok azon dologért, egy húsról két bőrt nem vonhatni le.” Uo.

⁸¹ „A director uraimék nem lehetnek competens actorok, holot ez fogolynak földesura is lévén s peresse is, azzal megbékéltett és concordált. Actor replicat: itt ninczjen a várason nemes ember, itt esett az patratum.” Uo. 133.

⁸² Uo. II/17. 25–26.

⁸³ Uo. II/15. 235, 242–244, 250–251 259–261; KvSzám 23/XI. 577–579.

szólni”. A vádlott szerint, ő – a közönséges gonosztevőkkel ellentétben – nem a városi közösség, hanem magánszemély ellen vétett, így csupán annak (s nem a direktoroknak) köteles megfelelni a bíróság előtt.⁸⁴ A direktorok azonban elutasították érvelését, mondván, hogy „a váras választotta a bírót, itt in facie sedis ülven a bíró tisztiben mint publica persona, akkor vétettél ellene, ezért váras ellen vétettél”.⁸⁵ A vádlott kitartott amellett, hogy „az direktort azért választják, hogy az magvaszakattak jovaira gondot viseljenek, és hogy az publicus malefactorokat, orvokat, paráznákat persecuállyák”, s minthogy „affélét hozzája nem felelnek”, továbbra is jogtalannak tartotta a direktorok fellépését.⁸⁶ A bírák azonban egy korábbi városi határozattal indokolták a fellépés jogosságát: „mivel a város végezése az még in anno 1590, hogy ha ki az bírót, tanácsjot szidalmazná, rútolná, cigánnak, hamisnak mondaná, tehát az város directori afféle személyhez hozzá feleljenek és prosequállyák”.⁸⁷ Rawt ez sem győzte meg, továbbra is azt hajtogatta, hogy „soha nem volt, hogy az directorok priuata personájért perlettek volna”. A per végkifejletét nem ismerjük, így nem tudjuk, hogy határozott kiállása hozott-e eredményt számára, de annyi bizonyos, hogy miután egyik feleletében a város pénzének fölösleges és jogtalan pereskedésre való eltérőzolásával is vádolta a városbírákat, egy 3 forint 66 dénáros széksértési büntetést kapott. A bírák szerint ugyanis „az törvényben modestia, csjendesség kívántatik és tisztességgel való szó-lás egymásnak”.⁸⁸

A városi források még számos példát tartalmaznak a városi jogügyigazgatók és a „publicus malefactorok” közötti perbeli vitákról, azonban már a bemutatott esetek is meggyőzően érvelnek amellett, hogy a direktorok igyekeztek a rájuk bízott feladatoknak megfelelően minden olyan esetben fellépni, ahol a város érdekeinek a sérelmét érzékelték. Ezen igyekezetükben pedig számíthattak mind a városi bírák, mind az esküdt polgárok, mind a százférfiak tanácsára, sőt, az egész városi közösség közbenjárására, hiszen – a korabeli európai társadalmak hasonló törekvéseinek példájára⁸⁹ – mindannyiuk közös érdeke volt, hogy a városi társada-

⁸⁴ „Publicus malefactor nem vagyok, kegyelmes Urunknak sem vétettem, communitasnak sem vétettem, ha privata personának vétettem, a meghatalál, annak megfelelek, de directoroknak megfelelni nem tartozom, nem is felelek.” Uo. 243.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo. 243–244.

⁸⁷ A városi tanács 1590. január 30-i határozatáról lásd a 23. jegyzetet.

⁸⁸ KvTJk II/15. 243.

⁸⁹ E törekvésekről részletesebben lásd Mária Pakucs-Willcocks: *Gute Ordnung und Disziplin. Patterns of Social Discipline in Sibiu (Hermannstadt) in the Sixteenth Century*. New Europe College Yearbook 2003–2004. 173–206; uő: *Sibiul în veacul al XVI-lea: ordine și disciplină în vremea premodernității*. In: *Lumea orașului. Cercetări de istorie urbană*. Ed. Simion Câlția. București 2015. 51–66.

lom feletti hatósági felügyelet szigorítása által Kolozsváron is megteremtsék a polgári, politikai és morális értékeken nyugvó, ideális társadalmi rendet és békét.

Az olvasónak feltűnhetett, hogy mondandóm alátámasztására a szükségesnél talán gyakrabban is idéztem forrásszövegeket. Tudatosan tettem így, ugyanis ezzel is próbáltam minél jobban megidézni Kiss András alkotói habitusát. Ő ugyanis mindig kiemelt tisztelettel fordult a levéltári források felé, és igyekezett azokat beleszőni mondandójába, hiszen vallotta, hogy az évszázadokkal ezelőtti, köznapi történetek így elevenedhetnek meg leginkább, és kerülhetnek igazán közel az olvasóhoz. Saját megfogalmazásában:

„A történeti források még a történelmi események alapos ismeretében is a közvetlen tanúságtétel pótolhatatlan elevenségének élményét nyújtják az olvasónak. Valóságos részesévé, szinte kortárs szemlélőjévé teszik a történeti munkákból ismert eseményeknek. A jelentős mozzanatok a mindennapok ügyei-bajai varázsolják életizűvé, egészen közelivé. Ez az élmény fokozódik, ha eredetiben élvezhetjük a kor egykorú vallomását”.⁹⁰

⁹⁰ Kiss András: *Mihai Viteazul Erdélyben*. In: uő: *Források és értelmezések*. Bukarest 1994. 222.

Tartalom

<i>Az aranyporszemcsék, ha összeállnak.....</i>	<i>7</i>
Kiss András emlékezete	
Bitay Enikő	
<i>Kiss Andrássra emlékezve.....</i>	<i>11</i>
Ioan Drăgan	
<i>Néhány elismerő gondolat egy igazi levéltárossal.....</i>	<i>19</i>
Egyed Ákos	
<i>A források értelmezője, Kiss András (személyes jegyzet).....</i>	<i>23</i>
Sipos Gábor	
<i>Kiss András és az Erdélyi Múzeum-Egyesület újraindulása.....</i>	<i>31</i>
Tanulmányok	
Dáné Veronka	
<i>Kolozs vármegye birtokos nemes procuratorai a 17. század első felében..</i>	<i>41</i>
Egyed Emese	
<i>Florentina megmutatkozása</i>	<i>53</i>
Erdész Ádám	
<i>Történész és történetírás Kolozsváron a századelőn.....</i>	<i>69</i>
Flóra Ágnes	
<i>A megnemesített város. Kolozsvár átalakulása a 17. század utolsó évtizedeiben.....</i>	<i>85</i>
Jakó Klára	
<i>Gondolatok Bocskay István levéltáráról, avagy adalék az erdélyi fejedelmi archívum történetéhez</i>	<i>107</i>
Jeney-Tóth Annamária	
<i>Kolozsvár adóigazgatása és az adószedés gyakorlata az 1620–1640-es években</i>	<i>123</i>
Kujbuszné Mecsei Éva	
<i>„Tudja-e bizonyosan a tanú nyilvánvaló boszorkányságát...”. Lappangó szatmári boszorkányperek a 18. század második harmadából</i>	<i>137</i>
Lupescu Makó Mária	
<i>(Aranyos)gyéres városvezetése a 18. század végén (1784–1804).....</i>	<i>155</i>

Mátyás-Rausch Petra	
<i>Giorgio Basta kormányzati tevékenysége Erdélyben (1603–1605).</i>	
<i>Kormányzó vagy helytartó?</i>	183
Mihály Melinda	
<i>A kolozsvári Bácsi–Münich-ház</i>	199
Oborni Teréz	
<i>Fundamentum Regni – az erdélyi rendek fejedelmi utódlással</i>	
<i>kapcsolatos vitája az 1652. február–márciusi országgyűlésen</i>	221
Pakó László	
<i>A kora újkori kolozsvári jogügyigazgatók perindítási hatásköréről</i>	239
Papp Klára	
<i>A gondoskodó grófnő: Csáky Rozália özvegyi évei</i>	259
Pócs Éva	
<i>Váltottgyerek-hiedelmek és a boszorkányperek valósága</i>	279
Rácz Balázs Viktor	
<i>Zálogszerződésekből eredő jogviták a sepsiszéki cirkálási</i>	
<i>jegyzőkönyvekben</i>	291
Rüsz-Fogarasi Enikő	
<i>Malmok a 17. századi Kolozsváron</i>	307
Tamásné Szabó Csilla	
<i>A magyar jogi szaknyelv formálódása a 16–17. században</i>	319
Tóth G. Péter	
<i>Tetemrehívás, halálújíítás, halottszemle. Egy jogtörténeti „maradvány”</i>	
<i>kérdése Kiss András tanulmányait követve</i>	331
Veres Tünde	
<i>Nánási boszorkányok.</i>	
<i>(Lázár Jánosné Nábrádi Erzsébet megvádolása)</i>	369
Zsoldos Ildikó	
<i>A szatmári Vécseyek „fekete báránya”</i>	381

„A levéltári munka ismerője előtt nem titok, ...
ez a munka: szolgálat. Közösségben és közösségért
végzett szolgálat, amelyben az egyéni és sokirányú
részletmunka elvész a közösség munkájában,
és csak eredményeiben mérhető valamelyest.”

Károli Árpád

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

ISBN 9786067392449

9 786067 392449